

UOT 37.0

İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

<https://orcid.org/0000-0002-3319-7466>

ŞAGİRD LƏRİN ŞƏXSİYYƏTLƏR ARASI MÜNASİBƏTLƏRƏ HAZIRLANMALARI

Ирада Бююкага гызы Амиралиева

доктор философии по педагогике

ведущий научный сотрудник Института Образования Азербайджанской Республики

ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ К МЕЖЛИЧНОСТНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

Irada Boyukagha Amiraliyeva

doctor of philosophy in pedagogy

leading scientific worker at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

PREPARING STUDENTS FOR INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Xülasə. İnsanlar cəmiyyətdə, müəyyən kollektivdə, qrupda birgə yaşayış fəaliyyət göstərirlər. Odur ki, istər-istəməz onların arasında qarşılıqlı münasibətlər baş verir. Həmin münasibətlərə sosial psixologiyada şəxsiyyətlərarası münasibətlər deyilir. Ona görə də hər bir insan uşaqlıq illərindən şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlanmalıdır. Məqalədə şagirdlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlanmalarından bəhs edilir.

Açar sözlər: *münasibətlər, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, şagirdlər, şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlamaq, şagird şəxsiyyəti*

Резюме. Люди живут и работают вместе в обществе, в определенном коллективе, группе. Поэтому неизбежно возникают взаимоотношения между ними. Эти отношения в социальной психологии называются межличностными отношениями. Поэтому каждый человек должен быть готов к межличностным отношениям с детства. В статье говорится о подготовке учащихся к межличностным отношениям.

Ключевые слова: *отношения, межличностные отношения, ученики, подготовка к межличностным отношениям, личность ученика*

Summary. People live and work together in a society, in a certain collective, group. Therefore, a relationship between them inevitably arises. These relationships in social psychology are called interpersonal relationships. Therefore, every person should be ready for interpersonal relationships from childhood. The article talks about preparing students for interpersonal relationships.

Key words: *relationships, interpersonal relationships, students, preparation for interpersonal relationships, student's personality*

Şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasında son dərəcə əhəmiyyətli vəzifələrdən biri şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin inkişaf etdirilməsi məsələsidir. Ayrı-ayrı şəxslərlə, o cümlədən sinif yoldaşları ilə, tələbə dostlarla valideynlərlə, müəllimlərlə, qonşularla, bacı-qardaşlarla, qohumlarla qarşılıqlı münasibətlər şəxsiyyətin formalaşması üçün əsasdır.

Ünsiyyət fəaliyyəti məktəbəqədər yaşda meydana gəlir və kiçik məktəb yaşlarında intensiv şəkildə inkişaf edir. Böyüklər və həmyaşdamları ilə ilk qarşılıqlı təcrübənin nə olacağı uşağın şəxsiyyətinin inkişafında həlledici rol oynayır.

Şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlər ünsiyyət prosesində yaranır. Bu fikir baxımından demək mümkündür ki, məktəblilər arasında

şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafının və formalaşmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri və çətinlikləri olacaqdır.

Kiçikyaşlı məktəblilər artıq sosial norma və tələblərə uyğun hərəkət etməyə alışır. Başqa bir tərəfdən, məktəbə davam etdiyi ilk günlər kollektiv əlaqələrin səviyyəsində azalma olur. Bunu, ibtidai sinif şagirdlərinin yeni qrupa (şagird kollektivinə) daxil olması, yeni sosial vəziyyətin və təhsil fəaliyyətinin formalaşması, nəticədə uşaqların uyğunluq səviyyəsinin yüksəlməsi ilə izah etmək mümkündür.

Ümumi təhsilin birinci pilləsində həmyaşıl qrupları şagirdlərin yaşadıkları ailələrin cinsinə, yaşına, sosial-iqtisadi vəziyyətinə görə formalaşır. Məktəblilər arasındakı münasibətlərdə fərqli xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bu onların dostluğunun bir sıra xarici şərtlərə əsaslanması ilə bağlıdır. Belə ki, onlar eyni partada otururlar, qonşu evlərdə yaşayır, valideynləri birlikdə işləyirlər.

Qrupdaxili münasibətlər sistemində şagirdin mövqeyinə xarici görünüş, yüksək/aşağı məktəb göstəriciləri, ünsiyyətçillik səviyyəsi, temperament, istedadlılıq kimi amillər öz təsirini göstərir.

Həmyaşıdları arasında qarşılıqlı münasibətlərin müsbət inkişafına müəllimin böyük təsiri vardır. Bu isə, şagirdlərin statusunun formalaşmasına kömək edir.

Müəllim kiçikyaşlı məktəbliləri məzmunca maraqlı olan birgə fəaliyyətlərlə məşğul olmağa təşviq edir (oyun, o cümlədən rol oyunu, Analar Günü üçün səhnəcik hazırlamaq, konsert təşkil etmək, şeir demək və s.).

Kiçikyaşlı məktəblilər hələ də oyuna fəal maraq göstərirlər ki, bu da şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasına imkan verir.

İnsanlar cəmiyyətdə, müəyyən kollektivdə, qrupda birgə yaşayır fəaliyyət göstərirlər. Odur ki, istər-istəməz onların arasında qarşılıqlı münasibətlər baş verir. Həmin münasibətlərə sosial psixologiyada *şəxsiyyətlərarası münasibətlər* deyilir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər birgə fəaliyyət və ünsiyyət zamanı insanlar arasında olan subyektiv qarşılıqlı təəssürətdir.

Hər bir şəxs dünyaya gəldiyi vaxtdan münasibətlər sistemində daxil olur. Bu münasibətlər ayrı-ayrı şəxslərin bir-birində qavrayıb qiymətləndirdiyi yönəlmələr, stereotiplər, meyl, gözləmə, və s. sistemi özündə birləşdirir.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə subyektiv, psixoloji amillər həll edildiyindən bu amil-

lər münasibətlər sistemində özünəməxsus rol oynayır. Odur ki, bu və ya digər adam qarşılıqlı münasibətdə olduğu şəxsin subyektiv mövqeyini öyrənmək istəyir. Həmin proses müxtəlif əlaqələr və yollar və vasitələr vasitəsilə reallaşır.

Sinfin şagird kollektivindəki mövcud şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən xəbərdar olmadan onu idarə etmək qeyri-mümkündür. Bildiyimiz kimi, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sosial qrupun ümumi fəaliyyətinə əsasən meydana gələn çoxcəhətli rabitə və münasibətlər sistemini təşkil edir.

Sosial psixologiya ilə tanışlıq göstərir ki, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin *rəsmi, qeyri rəsmi, şəxsi, işgüzar* və s. növləri vardır.

1. **Rəsmi** münasibətlər rəsmi sənədlərə, normalara əsasən reallaşan şəxsiyyətlərarası münasibətlərə deyilir. Həmin münasibətlər rəhbər şəxslə tabe şəxs arasında olur.

2. **Qeyri-rəsmi** münasibətlər isə cəmiyyət üzvlərinin bir-birinə olan şəxsi münasibətləri əsasında qurulur.

Odur ki, bu münasibətlər subyektiv səciyyəyə malik olmaqla vətəndaşların bir-birlərinə olan simpatiyası, antipatiyasında və s. öz əksini tapır. Ona görə də belə qarşılıqlı münasibətlərinə şəxsi münasibətlər deyirlər.

3. Mövcud ədəbiyyatda diqqət **şəxsi** qarşılıqlı münasibətlərin aşağıdakı tiplərinə yönəlir: yoldaşlıq, dostluq, tanışlıq, ər-arvad münasibətləri (Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə, R.İ. Əliyev).

Şəxsi qarşılıqlı münasibətlərin əsası insanların hissələr aləmi ilə əlaqədardır və emosional amillər zəminində təşəkkül tapır. Şəxslərarası münasibətlər hər bir insanın ümumi fiziki və emosional xoşbəxtliyindən ötrü önəmlidir.

Münasibətlər tənhalıqla mübarizədə şəxsiyyətə kömək göstərir, həm də insana həyatda məqsəd hissi bəxş edir.

4. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin digər növü **işgüzar münasibətlərdir**. Belə qarşılıqlı münasibətlər işgüzar əlaqələrin həyata keçirilməsi zamanı baş verir və tərəflərin əlbir fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsirini edir.

Rəğbət və xoş niyyətin təzahürləri sayəsində kiçikyaşlı məktəblinin hər biri üçün rahatlıq və azadlıq mühiti formalaşdırılır. Bəzi göstəricilər şagirdin mövqeyinə mənfi, yaxud müsbət təsir göstərə bilər. Bununla belə, onun qrupdakı statu-

sunu aşağı salan başqa amillər də vardır. Məsələn: affektiv davranış, inadkarlıq, kobudluq.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlər işgüzar, şəxsi, dostluq, ailə, yoldaşlıq münasibətləri kimi səciyyəlidir. Bu münasibətlər, bir qayda olaraq “qarşılıqlı” sözü ilə xarakterizə olunur – qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı güzəştəgetmə, qarşılıqlı anlaşma.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin növləri ikidir: 1) rəsmi işgüzar münasibətlər; 2) şəxsi qeyri-rəsmi işgüzar münasibətlər. Bu münasibətlər idarənin, həmçinin bu və ya digər vəzifəli şəxsin müəyyən etdiyi hər hansı rəsmiyyətə, qaydalara riayət olunması ilə bağlıdır. Belə münasibətə nümunə kimi müəllimlə şagirdin, rəhbərlə tabeçiliyin münasibətini göstərmək mümkündür.

Şəxsiyyət münasibətləri şəxsi münasibətlər əsasında qurulur. Onlar müəyyən edilmiş formal qaydalarla məhdudlaşır.

Başqa şəxslərin sizinlə bağlı xoş təəssüratə malik olması və kollektivdə münasibətlərin yaxşılaşması üçün bəzi faydalı məsləhətlər nəzərə alınmalıdır. Diqqət yetirək:

1. Lüzumsuz, yersiz söhbətlər etməyin.

2. Davranışınıza, hərəkətlərinizə, oturuşunuza-duruşunuza nəzarət edin.

3. Yerinə yetirmək üçün sizə tapşırıq verirlərkən tələsib onun icrasına hazır olduğunuzu göstərməyin.

4. Görünüşünüzdə diqqət yetirin.

5. Diksiyanıza fikir verin.

Şagirdlərdə tolerantlığın, yəni səbirli, təmkinli, hövsələli, dözümlü olmaq, müsahibini axıra qədər dinləməyi, onu başa düşməyi və olduğu kimi qəbul etməyi bacarmaq tərbiyə olunması onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlanmalarında mühüm yer tutur. Məhz intoletantlıq, başqa sözlə səbirsizlik, hövsələsizlik, dözümsüzlük, tez özündən çıxmaq şəxsiyyətlərarası münasibətlərin normal axarda getməsinə maneçilik törədir, münasibətləri, ünsiyyəti çətinləşdirir.

Kiçikyaşlı məktəblilər arasında müsbət münasibətlərin zəif inkişafı çox da uğurlu olmayan sosial strategiyalardan təsirlənir. Şagirdlərin dörd davranış növü formalaşır.

Birinci tip – yararlanmağa əsaslanan qarşılıqlı münasibətlərin üstün tutulması.

İkinci növ – diqqətdə olmaq üçün hər şeyə hazır olmaq. Bu tip özünü xoşagəlməz davranışda, yersiz hərəkətlərdə büruzə verir.

Üçüncü növ – özünü böyük kimi görməyə çalışmaq, özünü böyük yerində görmək.

Belə şagird bir sıra hallarda sinif yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətlər qurmağa, ünsiyyət bağlamağa çalışmır.

Dördüncü tip – özündən kiçik və zəif, idarə oluna bilən uşaqların sıxışdırılması. Necə deyirlər, bu “qolu zorlu” uşaqlar, adətən rəhmsiz və iri cüssəli olurlar.

Uşağın həmyaşdqları ilə ünsiyyətində emosional iştirak dərəcəsi müəyyən olunmalıdır. Təlim prosesində, istərsə də ondan kənarında mehriban ünsiyyət dəstəklənir. Dost ünsiyyəti faydalıdır. Oğlanlarla qızlar arasında qarşılıqlı münasibətlərdə və ünsiyyətdə də müəyyən xüsusiyyətlər özünü büruzə verir.

Simpatiya və yoldaşlıq inkişaf etdikdə ünsiyyət istəyi meydana gəlir.

Sinifdəki ixtilafli vəziyyətlər həm münəqişə vəziyyətində olanlara, həm də bütün komandaya mənfi təsir göstərir.

Psixoloqlar münəqişə vəziyyətində kiçikyaşlı məktəblilərin davranışı və rəftarı üçün beş ümumi strategiya üzərində dayanırlar:

Rəqib strategiyası. Münəqişə iştirakçısı istədiyinə çatana qədər öz mövqeyində dayanır. Dostun maraq və istəklərini nəzərə almadan onunla açıq qarşıdurma yaradır.

Razılığa gəlmə. Şagirdlər hər iki tərəfin maraqlarına cavab verən qarşılıqlı razılığa gəlirlər, lakin ehtiyaclar hələ tam ödənilmir.

Münəqişədən yayınmaq. Tərəflər həm öz maraqlarına, həm də tərəfdaşın mənafeələrinə rəğmən münəqişədən yayınmaq qərarına gəlirlər. Həmin strategiya münəqişə tərəflərindən birinin qalib mövqedə olan digərindən aşağı səviyyədə olmasını nəzərdə tutur. Daha məhsuldar və işlək strategiya əməkdaşlıq hesab edilir.

Münəqişə tərəfləri hər iki tərəfin maraqlarına cavab verə biləcək birgə hərəkətlərə dair razılıq əldə edirlər.

Deyənlərdən görünür ki, hər bir şəxs, o cümlədən şagirdlər ailədə və məktəbdə şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlanmalıdırlar.

Problemin aktuallığı. Şagirdlər, o cümlədən kiçikyaşlı məktəbliləri şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlamaq öz aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Şagirdlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlanmaları kimi mühüm bir məsələ diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorant, dissertant və magistrantlar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov, Ə.S. Psixologiya: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. / Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. Bakı: Çinar-Çap, 2002.
2. Abbasov, A.N. Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. / A.N. Abbasov, L.A. Məmmədli, İ.B. Əmirəliyeva. Bakı: Mütərcim, 2022.

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 05.12.2022.